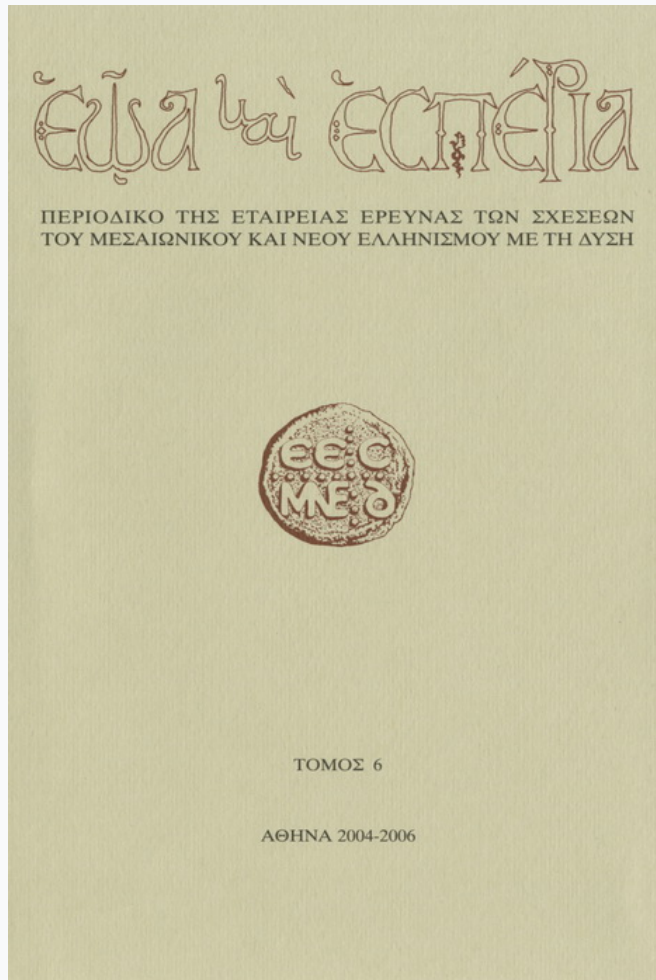

Eoa kai Esperia

Vol 6 (2006)

**ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΚΑΙ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΕΠΤΑ ΣΟΦΩΝ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ ΣΤΟ ΕΠΙΣΤΟΛΟΓΡΑΦΙΚΟ
ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ**

ΠΕΤΡΟΣ Κ. ΒΛΑΧΑΚΟΣ

doi: [10.12681/eoaesperia.73](https://doi.org/10.12681/eoaesperia.73)

To cite this article:

ΒΛΑΧΑΚΟΣ Π. Κ. (2006). ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΚΑΙ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΕΠΤΑ ΣΟΦΩΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ ΣΤΟ ΕΠΙΣΤΟΛΟΓΡΑΦΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ. *Eoa Kai Esperia*, 6, 191–204.
<https://doi.org/10.12681/eoaesperia.73>

ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΚΑΙ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΕΠΤΑ ΣΟΦΩΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ ΣΤΟ ΕΠΙΣΤΟΛΟΓΡΑΦΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ

Η αποκρουστικότητα της γνώσης των Επτά Σοφών της αρχαιότητας, κυρίως με τη μορφή αποφθεγμάτων, σχετικά με τον τρόπο ζωής και συμπεριφοράς των ανθρώπων καθώς και με τις ηθικές, κοινωνικές και θρησκευτικές αξίες της ζωής, είναι γνωστό ότι αποτέλεσε ένα *vitae ducem* από τους αρχαίους χρόνους μέχρι τις μέρες μας¹. Η σχετική αναφορά των Επτά Σοφών στον Πρωταγόρα του Πλάτωνος² αποτελεί απόδειξη ότι τον 5ο αιώνα π.Χ. είχε συντελεστεί γι' αυτούς ο θρύλος στα βασικά του σημεία³. Από το 2ο π.Χ. αιώνα ξεκίνησαν να καταγράφονται έργα για την ιστορία της ελληνικής φιλοσοφίας, με πρώτο πιθανόν τον περιπατητικό φιλόσοφο και βιογράφο Σωτίαωνα από την Αλεξάνδρεια, το έργο του οποίου δημιούργησε έναν τύπο για τη σειρά των μεταγενέστερων έργων που γράφτηκαν⁴. Τις βιογραφίες και τις απόψεις των Επτά Σοφών διέσωσε ο Διογένης ο Λαέρτιος στο πρώτο βιβλίο του έργου του «Βίοι καὶ γνῶμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκμησάντων» ή «Φιλοσόφων Βίοι καὶ δογμάτων συναγωγή», που γράφτηκε πιθανότατα στις πρώτες δεκαετίες του 3ου μ.Χ. αιώνα⁵. Τα απο-

-
1. Για τους Επτά Σοφούς της αρχαιότητας βλ. O. BARKOWSKI, *Sieben Weisen, Realencyclopädie* 2A2 (1923) 2242-2264. A. MOSSHAMER, *The Epoch of the Seven Sages, California Studies in Classical Antiquity* 9 (1976) 165-180. *Οι Επτά Σοφοί*, εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια, Δ. ΛΥΠΟΥΡΑΝΗΣ, Θεσσαλονίκη 2004, όπου και οι σχετικές πηγές και βιβλιογραφία (στο εξής: ΛΥΠΟΥΡΑΝΗΣ, *Επτά Σοφοί*).
 2. ΠΛΑΤΩΝ, *Πρωταγόρας*, J. BURNET (εκδ.), *Platonis Opera*, vol. 3, Oxford 1903 (ανατ. 1968) 343a.
 3. Ι. ΣΥΚΟΥΤΡΗΣ, *Πλουτάρχου, Τῶν Ἑπτὰ Σοφῶν Συμπόσιον, Νέα Εστία* 20 (1936) 1325 - 1334 (αναδημοσίευση στο ΛΥΠΟΥΡΑΝΗΣ, *Επτά Σοφοί*, ό.π., σ. 212 κ.ε.).
 4. A. LESKY, *Geschichte der griechischen Literatur*, München ³1971 (= *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας*, μτφρ. Α. ΤΣΟΠΑΝΑΚΗΣ, Θεσσαλονίκη ³1983), σ. 956 (στο εξής: LESKY, *Ιστορία*). ΛΥΠΟΥΡΑΝΗΣ, *Επτά Σοφοί*, ό.π., σ. 13.
 5. ΔΙΟΓΕΝΗΣ ΛΑΕΡΤΙΟΣ, *Βίοι καὶ γνῶμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκμησάντων ή Φιλοσόφων Βίοι καὶ δογμάτων συναγωγή*, *Diogenes Laertii, Vitae philosophorum, recognovit brevisque adnotatione critica instruxit H. S. LONG*, Oxford 1964 (ανατ. 1966) (στο εξής: ΔΙΟΓΕΝΗΣ ΛΑΕΡΤΙΟΣ). ΛΥΠΟΥΡΑΝΗΣ, *Επτά Σοφοί*, ό.π., σ. 41 κ.ε., όπου το αρχαίο κείμενο, μετάφραση και σχόλιασμός.

φθέγματα επίσης κατέγραψε ο πολιτικός και φιλόσοφος του 4ου / 3ου π.Χ. αιώνα, Δημήτριος ο Φαληρεύς, καθώς και ο Σωσιάδης, όπως μας τα διέσωσε ο Ιωάννης Στοβαίος στο Ανθολογίο του τον 5ο μ.Χ. αιώνα⁶. Οι «Παράλληλοι Βίοι» επίσης και τα «Ἠθικά» του Πλούταρχου, καθώς και το έργο «Τῶν Ἑπτὰ Σοφῶν Συμπόσιον» περιέχει σημαντικές πληροφορίες για τη ζωή και τις απόψεις τους⁷.

Οι συγκεκριμένοι συγγραφείς, Πλούταρχος, Διογένης Λαέρτιος, Ιωάννης Στοβαίος, διαβάστηκαν αρκετά και χρησιμοποιήθηκαν από βυζαντινούς συγγραφείς⁸. Σχετικά με την πρόσληψη και αξιοποίηση των Ἑπτὰ Σοφῶν από τη βυζαντινή γραμματεία, απ' όσο γνωρίζω, δεν υπάρχει μέχρι τώρα ειδική μονογραφία. Από σχετική έρευνα που επιχειρήσαμε, ωστόσο, μέχρι τώρα σε αρκετές βυζαντινές πηγές, διαπιστώθηκαν πολλές σχετικές αναφορές τόσο στο έργο των εκκλησιαστικών συγγραφέων, εφόσον πολλές από τις απόψεις τους έρχονταν σε απόλυτη συμφωνία με τις χριστιανικές αντιλήψεις, αλλά και στους θύραθεν συγγραφείς.

Ο Νικηφόρος Γρηγοράς⁹, ο οποίος είναι πλέον γνωστό ότι είχε ευρύτατη κλασική παιδεία και είχε διαβάσει πολύ τόσο τον Πλούταρχο, όσο και

6. ΛΥΠΟΥΡΗΣ, Ἑπτὰ Σοφοί, ό.π., σ. 183-184 κ.ε.

7. ΣΥΚΟΥΤΡΗΣ, Πλουτάρχου, Τῶν Ἑπτὰ Σοφῶν Συμπόσιον, ό.π., σ. 212 κ.ε.

8. Για τη σχέση της κλασικής παράδοσης και του Βυζαντίου και την επίδραση της κλασικής γραμματείας στη λογοτεχνική παραγωγή του Βυζαντίου βλ. τον τόμο *Byzantium and the Classical Tradition*, Birmingham 1981, όπου και ειδικές εργασίες. Για τη στροφή των λογίων στη φιλολογική έρευνα βλ. N. G. WILSON, *Scholars of Byzantium*, London 1983 [βιβλιοκρισία P. SPECK, *Klio* 68 (1986) 615-625] (=μτφρ. Ν. ΚΟΝΟΜΗΣ, Αθήνα 1991). Για το θέμα της γλωσσικής και υφολογικής εξάρτησης του Ιωάννη Καντακουζηνού από το Θουκυδίδη βλ. Η. HUNGER, *Thukydides bei Johannes Kantakuzenos. Beobachtungen zur Mimesis*, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 25 (1976) 81-93.

9. Για τη ζωή και το έργο του Νικηφόρου Γρηγορά βλ. σχετ. R. GUILLAND, *Essai sur Nicéphore Grégoras*, Paris 1926 (στο εξής: GUILLAND, *Essai*). NIKEPHOROS GREGORAS, *Rhomäische Geschichte*, *Historia Rhomaike* [überetzt und erläutert von JAN LOUIS VAN DIETEN, *Teilen 1-3* (Kapitel I-XVII)], Stuttgart 1973 - 1988, I, σ. 1-62 (στο εξής: J. L. VAN DIETEN, *Nikephoros Gregoras*). Η. HUNGER, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, τ. I, München 1978, σ. 453-465 (=Βυζαντινή Λογοτεχνία, τ. Α'-Γ', μτφρ. Α. Γ. ΜΠΕΝΑΚΗΣ, I.B. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, Γ. Χ. ΜΑΚΡΗΣ, Τ. ΚΟΛΛΙΑΣ, ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΣΥΝΕΛΛΗ, I. ΒΑΣΣΗΣ, ΙΩΑΝΝΑ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ-ΑΓΟΡΑΣΤΟΥ, ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ, ΣΠ. ΤΡΩΙΑΝΝΟΣ, Δ. ΓΙΑΝΝΟΥ, Αθήνα 1987 - 1994, τ. Β', σ. 297-311) (στο εξής: HUNGER, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, τ. Β'). SOFIA MERGIALI, *L'enseignement et les lettrés pendant l'époque des Paléologues (1261-1453)*, Athens 1996, κυρίως τις σ. 73-79 (στο εξής: MERGIALI, *Enseignement*). Δ. ΜΟΣΧΟΣ, *Πλατωνισμός ή χριστιανισμός; Οι φιλοσοφικές προϋποθέσεις του Αντιησυχασμού του Νικηφόρου Γρηγορά (1293-1361)*, Αθήνα 1998 (στο εξής: ΜΟΣΧΟΣ, *Πλατωνισμός*). E. FRYDE, *The Early Paleologan Renaissance (1261-ca. 1360)* [*The Medieval Mediterranean* 27], Leiden-Boston-Köln 2000, σ. 357-373. Π. ΒΛΑΧΑΚΟΣ,

άλλους αρχαίους και μεταγενέστερους συγγραφείς¹⁰, κάνει συχνές αναφορές των σχετικών απόψεων των Επτά Σοφών στο έργο του, προκειμένου συνήθως να θεμελιώσει προσωπικές του απόψεις. Ιδιαίτερα στο επιστολογραφικό του έργο, όπου αποκαλύπτονται σημαντικά στοιχεία για την κοινωνική, πολιτική και εκκλησιαστική κατάσταση του 14ου αιώνα¹¹, υπάρχουν σημαντικές αναφορές σε ορισμένους από τους Επτά Σοφούς της αρχαιότητας. Οι συζητήσεις που διεξάγονται μέσα από τις Επιστολές του με επιφανείς πολιτικές και πνευματικές προσωπικότητες της εποχής του δίνουν μια περισσότερο συγκροτημένη και ολοκληρωμένη εικόνα της αρχαιογνωσίας του, καθώς και των επιστημονικών του γνώσεων και παρατηρήσεων¹². Στη συγκεκριμένη εργασία θα επιχειρήσουμε να εξετάσουμε ποιές σχετικές απόψεις των Επτά Σοφών αναφέρει ο Νικηφόρος Γρηγοράς στις Επιστολές του¹³, συνδυάζοντάς τις παράλληλα με τα γεγονότα και το κλίμα της εποχής.

-
- Νικηφόρος Γρηγοράς (φυσική γεωγραφία και ανθρωπογεωγραφία στο έργο του), Θεσσαλονίκη 2003, σ. 58-69 (στο εξής: ΒΛΑΧΑΚΟΣ, Νικηφόρος Γρηγοράς). Ο ΙΔΙΟΣ, Άγιος Δημήτριος, εγκωμιαστικοί λόγοι επιφανών βυζαντινών λογίων (Συμεών, Νεόφυτος, Γρηγοράς, Παλαμάς, Αρμενόπουλος), Θεσσαλονίκη 2004, σ. 161-200 (στο εξής: ΒΛΑΧΑΚΟΣ, Άγιος Δημήτριος). Στα συγκεκριμένα βιβλία αναφέρεται το σύνολο σχεδόν της βιβλιογραφίας σχετικά με την ζωή και το έργο του.
10. Για την αρχαιογνωσία του Νικηφόρου Γρηγορά βλ. σχετ. GUILLAND, Essai, ό.π., σ. 77-78. I. ŠEVČENCO, Theodore Metochites, The Chora and the intellectual Trends of his Time, στο: *Kariye Djami*, P. UNDERWOOD (εκδ.), vol. 4, Princeton-N.J. 1975, σ. 42 κ.ε. (στο εξής: ŠEVČENCO, Theodore Metochites). MERGIALI, Enseignement, ό.π., κυρίως τις σ. 73 κ.ε. ΜΟΣΧΟΣ, Πλατωνισμός, ό.π., σ. 17-38, 138. ΒΛΑΧΑΚΟΣ, Νικηφόρος Γρηγοράς, ό.π., κυρίως τις σ. 222-224, όπου εντοπίζονται οι πηγές των γεωγραφικών του πληροφοριών από τους αρχαίους συγγραφείς. Ο ΙΔΙΟΣ, Η εικόνα της Ηράκλειας του Πόντου μέσα από το έργο του Νικηφόρου Γρηγορά, στο: *Πρακτικά ΣΤ Πανελληνίου Συνεδρίου για τον ελληνισμό της Μικράς Ασίας*, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 30-40 (στο εξής, ΒΛΑΧΑΚΟΣ, Ηράκλεια). Ο ΙΔΙΟΣ, Άγιος Δημήτριος, ό.π., σ. 161-200, όπου στο σχολιασμό του εγκωμιαστικού του λόγου επισημαίνονται και οι επιδράσεις της αρχαιότητας.
 11. ΒΛΑΧΑΚΟΣ, Νικηφόρος Γρηγοράς, ό.π., σ. 71-72, όπου και σχετική βιβλιογραφία.
 12. ΒΛΑΧΑΚΟΣ, Νικηφόρος Γρηγοράς, ό.π., σ. 72.
 13. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Έπιστολαί, P.A.M. LEONE (εκδ.), *Nicéphori Gregorae Epistulae*, vol. I- II, Roma 1982 - 1983 (στο εξής: ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Έπιστολαί). Η πρώτη έκδοση από τον S. BEZDEKI, *Nicéphori Gregorae Epistolae XC, Ephemeris Dacoromana* 2 (1924) 239-377, περιλαμβάνει 90 επιστολές. Ακολούθησε η έκδοση του R. GUILLAND, *Correspondance de Nicéphore Grégoras*, Paris 1927, η οποία περιλαμβάνει 161 επιστολές, ορισμένες από τις οποίες εκδίδονται με γαλλική μετάφραση, ενώ για τις υπόλοιπες ο εκδότης παραθέτει σύντομη περίληψη. Σημαντικός είναι ωστόσο ο σχολιασμός του εκδότη, καθώς και η καταγραφή των προσωπικοτήτων, με τις οποίες αλληλογραφεί ο συγγραφέας, σ. 293-389 (στο εξής: GUILLAND, Correspondance). Σχετική βιβλιοκρισία της έκδοσης του R. Guilland, όπου γίνονται ιδιαίτερες παρατηρήσεις από τον H. GREGOIRE, *Byzantion* 3 (1926) 468 - 478.

Παράλληλα θα επιχειρήσουμε να διερευνήσουμε τις πηγές του και να αποτυπώσουμε τη στάση του συγγραφέα απέναντι σε ορισμένα προβλήματα της εποχής του με αφορμή τις σχετικές του αναφορές.

Από τους Επτά Σοφούς της αρχαιότητας, οι περισσότερες αναφορές στο επιστολογραφικό έργο του Νικηφόρου Γρηγορά είναι για το Σόλωνα. Υπάρχουν επίσης δύο αναφορές στο Θαλή το Μιλήσιο και από μία στον Πιττακό και τον Περίανδρο τον Κορίνθιο.

Ο αρχαίος σοφός και νομοθέτης Σόλων ο Αθηναίος προβάλλεται για το νομοθετικό του έργο σε μια επιστολή του συγγραφέα στον πρωτασκηρήτη, πιθανόν το Λέοντα Βαρδαλά¹⁴, τον οποίο επαινεί ως αδιάφθορο και σοφό δικαστή και τονίζει τη συμβολή του στην άσκηση του νομοθετικού του λειτουργήματος στην Κωνσταντινούπολη¹⁵. Ο συγγραφέας κάνοντας αναφορές στη νομοθεσία της αρχαιότητας, μεταξύ άλλων, επισημαίνει ότι ο Σόλων κόσμησε την Αθήνα με πολλά δικαστήρια, με αποκορύφωμα τον Άρειο Πάγο που αποτελούσε το σπουδαιότερο δικαστήριο, όπου επικρατούσε η σύνεση και η σοβαρότητα¹⁶.

Ο συγγραφέας παραλληλίζει επίσης την αποδημία από την Κωνσταντινούπολη του άγνωστου για την ώρα παραλήπτη της επιστολής, αλλά επιφανούς νομικού και λογίου, όπως μπορούμε να διαπιστώσουμε μέσα από το κείμενο της επιστολής¹⁷, με την αποδημία του Σόλωνος από την Αθήνα μετά τη δημοσίευση των νόμων του, για να τον ακολουθεί, όπως τονίζει, ο πόθος των Αθηναίων «καθάπερ έφ'όλκιον»¹⁸.

Το νομικό, αλλά και κοινωνικό έργο του Σόλωνος, καθώς και του Λυκούργου και του Χαρώνδα, τονίζεται σε επιστολή του συγγραφέα στο μοναχό φιλόσοφο Ιωσήφ στη Θεσσαλονίκη¹⁹. Ο συγγραφέας επαινεί την

14. Για τον Λέοντα Βαρδαλά βλ. GUILLAND, *Correspondance*, ό.π., σ. 374. *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, E. TRAPP, H.-V. BEYER, R. WALTHER, K. STURMSCHNABL (εκδ.), fasc. 1-12, Wein 1976 - 1994, αριθ. 2183 (στο εξής: *PLP*).

15. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Έπιστολαί, ό.π., αριθ. 15.

16. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Έπιστολαί, ό.π., αριθ. 15. 12-17. Για τις σχετικές πληροφορίες βλ. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, Άθηναίων Πολιτεία, H. OPPERMANN (εκδ.), *Aristotelis*, Leipsig 1928 (ανατ. Stuttgart 1968) 5 (στο εξής: ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, Άθηναίων Πολιτεία). ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, Πολιτικά, W. D. ROSS (εκδ.), *Aristotelis Politica*, Oxford 1957 (ανατ. 1964) 1273b 35. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, Σόλων, K. ZIEGLER (εκδ.), *Plutarchi vitae parallelae*, vol. 1.1, Leipsig 1969, 17 (στο εξής: ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, Σόλων).

17. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Έπιστολαί, ό.π., αριθ. 17.1-6.

18. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Έπιστολαί, ό.π., αριθ. 17.4. Βλ. και ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, Σόλων, ό.π., 25.

19. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Έπιστολαί, ό.π., αριθ. 22. Για τον Ιωσήφ φιλόσοφο, βλ. M. TREU, *Der Philosoph Joseph*, *Byzantinische Zeitschrift* 8 (1899) 1-64. Β. ΤΑΤΑΚΙΣ, *La philosophie byzantine*, Paris 1949 (= Η βυζαντινή φιλοσοφία, μτφρ. ΕΥΑ ΚΑΛΠΟΥΡΙΤΣΗ, εποπτεία και

πρόνοια του Ιωσήφ να μελετήσει διεξοδικά το έργο του Αριστοτέλη και όσους από τους παλαιούς «τὴν ἐκείνου διασαφοῦσιν ἀσάφειαν» με στόχο να δώσει τα αποτελέσματα της μελέτης του για το κοινό όφελος²⁰. Και αναφερόμενος στην «Πολιτεία» του Πλάτωνος τονίζει ότι και ο Σωκράτης στο διάλογό του με το Γλαύκωνα αποβλέπει σε σωστά πρότυπα προκειμένου να θεμελιώσει σωστά την πολιτεία του, στο Λυκούργο, το Σόλωνα και το Χαρώνδα²¹, που κρίθηκαν πολύ αξιόλογοι, γιατί φάνηκαν ότι βοήθησαν τους Σπαρτιάτες, τους Αθηναίους και τους Σικελούς και στις δημόσιες υποθέσεις και ξεχωριστά τον καθένα, και με τις πράξεις τους, όσο ζούσαν, αλλά και μετά το θάνατό τους με το νομοθετικό τους έργο²². Συνεχίζοντας, ο συγγραφέας επισημαίνει, χρησιμοποιώντας εγκωμιαστικούς χαρακτηρισμούς για το δάσκαλό του Θεόδωρο Μετοχίτη, ότι και ο ίδιος ο δάσκαλός του, επειδή φοβήθηκε μήπως θάψει στη μνήμη τη σοφία των αρχαίων, πράγμα που θα πάθαινε και ο ίδιος ο Σωκράτης αν δεν υπήρχαν οι μαθητές του Πλάτων και Ξενοφών, φρόντισε με πολύ μεγάλο ενδιαφέρον να διασωθούν για τις μελλοντικές γενεές²³.

Σε μια επιστολή του στο δάσκαλό του Θεόδωρο Μετοχίτη²⁴, όπου κάνει μια διεξοδική περιδιάβαση σε πνευματικές και πολιτικές προσωπικότητες της αρχαιότητας, τονίζει μεταξύ άλλων ότι πολλοί επειδή ενοχλούν με το

βιβλιογραφική ενημέρωση Λ. ΜΠΕΝΑΚΗΣ, Αθήνα 1977, σ. 221-222). GUILLAND, *Correspondance*, ό.π., σ. 338-342. ST. RUNCIMAN, *The Last Byzantine Renaissance*, Cambridge 1970 (= Η τελευταία βυζαντινή αναγέννηση, μτφρ. Λ. ΚΑΜΠΕΡΙΑΔΗΣ, Αθήνα 1980, 79, 85, σ. 106-107). R. CRISCUOLO, Note sull' "Enciclopedia" del filosofo Giuseppe, *Byzantion* 44 (1974) 225-281. *PLP* αριθ. 9078- *The Oxford Dictionary of Byzantium* (prepared at Dumbarton Oaks), vol. 1-3, A. P. KAZHDAN, ALICE-MARY TALBOT, A. CUTLER, T. E. GREGORY, NANCY P. ŠEVČENCO, New York-Oxford 1991, vol. 2.1074, "Joseph Rhakendytes", όπου και η σχετική βιβλιογραφία (στο εξής: *ODB*).

20. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Έπιστολαί, ό.π., αριθ. 22. 48-52.

21. ΠΛΑΤΩΝ, Πολιτεία, J. BURNET (εκδ.), *Platonis Opera*, vol. 4, Oxford 1902 (ανατ. 1968), 399 d-e.

22. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Έπιστολαί, ό.π., αριθ. 22. 60-65.

23. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Έπιστολαί, ό.π., αριθ. 22. 75-94.

24. Για τη γνωριμία του Νικήφορου Γρηγορά με το Θεόδωρο Μετοχίτη και τη διδασκαλία του από αυτόν βλ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Ρωμιαϊκής Ιστορίας Λόγοι, L. SCHOPEN - I. M. BEKKER (εκδ.), *Nikephori Craegorae Historia Bizantina*, I-III, Bonnae 1829-1855, τ. I, 321 κ.ε. (στο εξής: ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Ιστορία). GUILLAND, *Essai* ό.π., σ. 6-7 - H. HUNGER, *Theodoros Metochites als Vorläufer der Humanismus in Byzanz*, *Byzantinische Zeitschrift* 45 (1952) 5. H. HUNGER, *Byzantinische Logotechnia*, τ. Β', ό.π., σ. 298. H. BECK, *Theodoros Metochites: Die Krise des byzantinischen Weltbildes im 14. Jahrhundert*, München 1952, σ. 76. ŠEVČENCO, *Theodore Metochites*, ό.π., σ. 29. EVA DE VRIES - VAN DER VELDEN, *Theodore Métochite, une Réévaluation*, Amsterdam 1987, σ. 82 κ.ε. (στο εξής: DE VRIES - VAN DER VELDEN, *Theodore Métochite*). MERGIALI, *Enseignement*, ό.π., σ. 67.

ήθος τους δεν συμφωνούν με τους άρχοντες, όπως και ο Σόλων έδωσε την εντύπωση ότι δεν συμφωνούσε με τον Κροίσο, ούτε και τα λόγια του ήταν σύμφωνα με την άποψη του Κροίσου²⁵. Όταν όμως έφυγε ο Σόλων και μαζί του και η ασυμφωνία του χαρακτήρα του, θυμήθηκαν πολύ καλά τα λόγια του, τόσο ο ίδιος ο Κροίσος, όσο και ο Κύρος ο νικητής του²⁶. Το σχετικό παράδειγμα τονίζεται από το συγγραφέα για να επισημάνει ότι, αντίθετα απ' ό,τι έκανε ο Κροίσος που απομάκρυνε από την αυλή του το Σόλωνα, χωρίς να αντιληφθεί τις πνευματικές και ηθικές αξίες που έκρυβε μέσα του, ο αυτοκράτορας Ανδρόνικος Β' Παλαιολόγος κατάλαβε πολύ καλά τους κρυμμένους θησαυρούς που είχε μέσα του ο δάσκαλός του Θεόδωρος Μετοχίτης και τον ανέβασε στο ύψιστο αξίωμα, χωρίς να το μετανιώσει ή να κατηγορήσει τον εαυτό του για τη συγκεκριμένη επιλογή του²⁷. Με το συγκεκριμένο παράδειγμα, ο συγγραφέας εκφράζει μια επαινετική κρίση τόσο για το δάσκαλό του Θεόδωρο Μετοχίτη, καθώς και για τον αυτοκράτορα Ανδρόνικο Β' Παλαιολόγο, ο οποίος ως γνωστόν είχε δείξει εξαιρετικό ενδιαφέρον για τα γράμματα και τις τέχνες και είχε μετατρέψει τα ανάκτορα σε φυτώριο και κέντρο συνάθροισης των λογίων της εποχής²⁸.

Το παράδειγμα του Σόλωνος επίσης για την προάσπιση της δημοκρατίας στην Αθήνα, τονίζεται σε επιστολή του Γρηγορά μετά το 1347 στο λόγοιο Μητροφάνη²⁹, τον οποίο παρακινεί να προασπίσει την ορθοδοξία και την εκκλησία, επειδή ως γνωστόν ο συγγραφέας μετά το 1347 αναλαμβάνει πλέον την πνευματική ηγεσία των αντιησυχαστών με τη συγγραφή των Αντιρρητικών Προτέρων³⁰, μετά την αποχώρηση του Γρηγορίου Ακινδύνου,

25. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Έπιστολαί, ό.π., αριθ. 24^α. 59. Για τη σχετική συνάντηση και συζήτηση ανάμεσα στον Κροίσο και το Σόλωνα, βλ. ΗΡΟΔΟΤΟΣ, Ίστορία, τ. Α'-Θ', Herodoti historiae. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit C. HUDE, t. I-II, Oxford 1927 (ανατ. 1975), 1.30. ΔΙΟΔΩΡΟΣ ΣΙΚΕΛΙΩΤΗΣ, Ίστορία, F. VOGEL - K.T. FISCHER (εκδ.) (post I. BEKKER and L. DINDORF), Diodori bibliotheca historica, 5 vol., Leipsig 1898-1906 (ανατ. Stuttgart 1964), 9. 2. 26-28 (στο εξής: ΔΙΟΔΩΡΟΣ ΣΙΚΕΛΙΩΤΗΣ, Ίστορία). ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, Σόλων, ό.π., σ. 27-28.

26. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Έπιστολαί, ό.π., αριθ. 24^α. 59

27. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Έπιστολαί, ό.π., αριθ. 24^α. 59

28. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Ίστορία I, ό.π., 310. GUILLAND, Essai, ό.π., σ. 8. HUNGER, Βυζαντινή Λογοτεχνία, τ. Β', ό.π., σ. 298. ΒΛΑΧΑΚΟΣ, Νικηφόρος Γρηγοράς, ό.π., σ. 60.

29. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Έπιστολαί, ό.π., αριθ. 147. PLP, αριθ. 18047.

30. Βλ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Λόγοι Άντιρρητικοί, Η.-V. BEYER (εκδ.), Nikephoros Gregoras, Antirrhethika I (Einleitung, Textausgabe, Übersetzung und Anmerkungen), Wien 1976. Βλ. και Η.-V. BEYER, Eine Chronologie der Lebensgeschichte des Nikephoros Gregoras, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 27 (1978) 136, ο οποίος προσδιορίζει τη συγγραφή των Αντιρρητικών Προτέρων ανάμεσα στο τέλος του 1346 και τις αρχές Φεβρουαρίου 1347 (στο

ο οποίος είχε ήδη καταδικαστεί στη σύνοδο του 1341³¹. Ο συγγραφέας λοιπόν, προκειμένου να πείσει το λόγιο Μητροφάνη να πάρει φανερά θέση απέναντι στα όσα διαδραματίζονται σχετικά με την ησυχαστική έριδα, του υπενθυμίζει τί έκανε ο Σόλων, όταν αντιλήφθηκε ότι κινδυνεύει η δημοκρατία στην Αθήνα³². Πήρε ασπίδα και δόρυ και κάθισε μπροστά στο σπίτι του, για να δείξει φανερά τη γνώμη του απέναντι στους εχθρούς της δημοκρατίας, επειδή δεν ήθελε να συμμαχήσει έμπρακτα με αυτούς³³. Η συγκεκριμένη επιστολή, ωστόσο, στο Μητροφάνη είναι περιληπτική και δεν παρέχει λεπτομέρειες, για να σχηματίσουμε μια σαφέστερη αντίληψη. Παρά τη διαβεβαίωση του συγγραφέα ότι θα ξαναγράψει περισσότερο αναλυτικά στο Μητροφάνη³⁴, δεν μας έχει διασωθεί άλλη επιστολή, ώστε να πληροφορηθούμε αναλυτικότερα για τα σχετικά συμβάντα.

Στην επιστολή του στο μητροπολίτη Δυρραχίου Γρηγόριο, μέσα από την οποία εκφράζει το θαυμασμό του για την προσωπικότητά του, αναφέρει χαρακτηριστικά: «ἄν δὲ καὶ βουλῆς κοινωνῆσαι δέη καὶ ἀπορρήτων, οἰχέσθων Περικλιῆς τε καὶ Νέστορες καὶ Λυκοῦργοι καὶ Σόλωνες. Σὺ γὰρ καὶ ψυχῆς ἀθυμούσης ἰατρὸς ἀληθῆς καὶ πρὸς γε στάθμη καὶ κανὼν καὶ γνώμων κρᾶτιστος, ὅποσα δὴ σκεμμάτων δεῖται»³⁵.

εξής: BEYER, Chronologie). Ο ΜΟΣΧΟΣ, Πλατωνισμός, ό.π., σ. 52-53, μετά από λεπτομερή διερεύνηση του θέματος καταλήγει στο συμπέρασμα, ότι το κείμενο δημοσιεύτηκε το 1350 και συνεπώς μέχρι τότε, παρά τις γνωστές πεποιθήσεις του, ο Νικηφόρος Γρηγοράς δεν είχε τοποθετηθεί δημόσια με τον εμπάθη τρόπο, με τον οποίο εκφράζεται στους Αντιρρητικούς Προτέρους. Με βάση επομένως τα νέα δεδομένα και το περιεχόμενο της επιστολής, όπου παρακινεί τον παραλήπτη της Μητροφάνη να τοποθετηθεί δημόσια απέναντι στα όσα συμβαίνουν στην Εκκλησία, πρέπει να θεωρήσουμε το 1350 ως terminus post quem για τη χρονολόγηση της επιστολής.

31. Για το Γρηγόριο Ακίνδυνο βλ. GUILLAND, Essai, ό.π., σ. 26-27. ΤΑΤΑΚΗΣ, Φιλοσοφία, ό.π., σ. 246-247. Β. ΔΕΝΤΑΚΗΣ, Ακίνδυνος Γρηγόριος, *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια* 1(1962) 1207-1208. GUILLAND, Correspondance, ό.π., σ. 293-297. *ODB*, vol. 1.45. *PLP* αριθ. 495. ΜΟΣΧΟΣ, Πλατωνισμός, ό.π., σ. 46 κ.ε., όπου και η σχετική βιβλιογραφία.
32. Η συγκεκριμένη πράξη του Σόλωνος για την προάσπιση του δημοκρατικού πολιτεύματος, έχει διασωθεί σε αρκετές αρχαίες και μεταγενέστερες πηγές. Βλ. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Ἀθηναίων Πολιτεία*, ό.π., 14. 2. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, *Σόλων*, ό.π., 30.7. ΔΙΟΔΩΡΟΣ ΣΙΚΕΛΙΩΤΗΣ, ό.π., 9.21. ΑΙΛΙΑΝΟΣ, *Ποικίλη Ἱστορία*, R. HERCHER (εκδ.), *Claudi Aeliani de natura animalium libri xvii, varia historia, epistolae, fragmenta*, vol. 2, Leipsig 1866 (ανατ. Graz 1971, σ. 3-172) 8.16. 11-15. ΔΙΟΓΕΝΗΣ ΛΑΕΡΤΙΟΣ, ό.π., 1.50.
33. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ἐπιστολαί*, ό.π., αριθ. 147. 14-18. Για το σχετικό παράδειγμα βλ. και ΛΥΠΟΥΡΑΝΗΣ, *Επτὰ Σοφοί*, ό.π., σ. 33-34.
34. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ἐπιστολαί*, ό.π., αριθ. 147.41-44.
35. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ἐπιστολαί*, ό.π., αριθ. 132. 17-21. *PLP* αριθ. 4547.

Μια ακόμη αναφορά του Σόλωνος υπάρχει σε επιστολή του στο φίλο του αρχικά και αργότερα αντίπαλό του³⁶, αξιωματούχο της βυζαντινής αυλής Δημήτριο Καβάσιλα³⁷. Ο συγγραφέας αναφερόμενος στα προτερήματα του φίλου του τονίζει ότι, αν μιμούνταν όλοι τη ζωή σου, αμέσως θα έβγαιναν προς τα έξω και η δική μου ζωή και η δική σου και ελάχιστα θα διέφερε το ανθρώπινο γένος, ώστε η μία να ονομάζεται ευγενής, η άλλη ευτελής, όλοι ωστόσο θα ζουν με ισονομία και αμέσως θα γίνει η πολιτεία του Πλάτωνος ή μάλλον του Σόλωνος και του Λυκούργου και του Νουμά³⁸. Από αυτούς, οι δύο πρώτοι απομάκρυναν στη Σπάρτη και την Αθήνα την έκλυτη και διεφθαρμένη ζωή από την τρυφή και την απεισκευσία, όπως και ο Νουμάς στη Ρώμη, και προσάρμοσαν το πολίτευμα σύμφωνα με τον τρόπο ζωής των Δωριέων, με αποτέλεσμα οι πόλεις τους να κυριαρχούν στην ξηρά και την θάλασσα, μέχρι τότε που η ιδεολογία της νομοθεσίας τους ήταν ζωντανή³⁹. Όταν όμως χάθηκε εκείνη, τότε συνέβη να σβήσει αμέσως και η δύναμη της πόλης τους⁴⁰. Έτσι λοιπόν και ο παραλήπτης της επιστολής προσφέρει ένα άνετο πολίτευμα στις πόλεις, διδάσκοντάς τους «ἀφθόγγους φωναῖς», κοπιάζοντας λίγο ή καθόλου, να κυριαρχούν στην ξηρά και τη θάλασσα, όποιοι το επιθυμούν⁴¹.

Μια τελευταία αναφορά του Σόλωνος γίνεται στην επιστολή του Νικηφόρου Γρηγορά στο λόγιο Δημοκλή⁴², για την προσωπικότητα του οποίου ελάχιστα γνωρίζουμε και δεν μπορούμε να αντιληφθούμε τίποτε σχετικό με αυτόν μέσα από το περιεχόμενό της⁴³. Στη συγκεκριμένη επιστολή, γραμμένη σε μια περίοδο απογοήτευσης του Νικηφόρου Γρηγορά, εκφράζεται ένας έντονος σκεπτικισμός από το συγγραφέα σχετικά με την ωφελιμότητα της επιστήμης⁴⁴. Ο συγγραφέας αναρωτιέται: «Τι πρέπει να πούμε για το Λυκούργο, το Σόλωνα, το Δράκοντα και το Σωκράτη, και για όσους άλλους υπάρχουν, που μαθήτευσαν στον Αιγύπτιο Σώκχη;»⁴⁵.

Ο αρχαίος σοφός Θαλής ο Μιλήσιος μνημονεύεται δύο φορές στο επι-

36. Βλ. σχετικά GUILLAND, *Correspondance*, ό.π., σ. 316-317. H.-V. BEYER, *Demetrios Kabasilas, Freund und späterer Gegner des Gregoras (mit einer Tafel), Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 36 (1986) 171-188. *PLP* αριθ. 10085. MERGIALI, *Enseignement*, ό.π., σ. 59-60.

37. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Επιστολαί*, ό.π., αριθ. 148.

38. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Επιστολαί*, ό.π., αριθ. 148. 43-48.

39. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Επιστολαί*, ό.π., αριθ. 148. 48-50.

40. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Επιστολαί*, ό.π., αριθ. 148. 51-53.

41. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Επιστολαί*, ό.π., αριθ. 148. 53-56.

42. GUILLAND, *Correspondance*, ό.π., σ. 333. *PLP* αριθ. 5356.

43. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Επιστολαί*, ό.π., αριθ. 139.

44. GUILLAND, *Correspondance*, ό.π., σ. 333.

45. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Επιστολαί*, ό.π., αριθ. 139. 11-13. Βλ. και ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, *Σόλων*, ό.π., 26.1: *χρόνον δέ τινα και τοῖς περι Ψένωπιν τὸν Ἡλιοπολίτην και Σώγγην τὸν Σαῖτην λογιωτάτοις οὔσι τῶν ἱερέων συνεφιλοσόφησε.*

στολογραφικό έργο του Νικηφόρου Γρηγορά. Το 1326 ο συγγραφέας, ως απεσταλμένος του αυτοκράτορα Ανδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου, επιχειρεί ένα διπλωματικό ταξίδι στη Σερβία, για να πείσει το βασιλέα Στέφανο Γ΄ Ούρεση να στείλει στο Βυζάντιο την πεθερά του Ειρήνη, η οποία ήταν κόρη του Θεόδωρου Μετοχίτη και μαθήτρια του Νικηφόρου Γρηγορά⁴⁶. Παράλληλα όμως η πρεσβεία, επικεφαλής της οποίας ήταν ο συγγραφέας, θα συζητούσε και για άλλες υποθέσεις -πιθανότατα για τη συμμαχία Βυζαντίου και Σέρβων ενάντια στον εγγονό του αυτοκράτορα Ανδρόνικο Γ΄ Παλαιολόγο-, για τις οποίες ο Νικηφόρος Γρηγοράς τηρεί απόλυτη μυστικότητα⁴⁷. Το διπλωματικό ταξίδι, που στέφθηκε από επιτυχία, περιγράφει αναλυτικά ο συγγραφέας σε επιστολή του στο φίλο του Ανδρόνικο Ζαρίδη⁴⁸, την οποία έχει ενσωματώσει και στο ιστοριογραφικό του έργο⁴⁹. Ο συγγραφέας δεν έμεινε ικανοποιημένος από τη συμπεριφορά των Σέρβων την ώρα που ήταν να ξεπροβοδίσουν την Ειρήνη⁵⁰. Αναφέρει ότι ο βασιλιάς των Σέρβων για να ολοκληρώσει τα καθήκοντά του απέναντι στην πρεσβεία ήθελε να ξεπροβοδίσει την πεθερά του με τιμές και με τον ανάλογο σεβασμό⁵¹. Αυτά τα έκανε

-
46. Για το ταξίδι του Νικηφόρου Γρηγορά στη Σερβία βλ. GUILLAND, *Essai*, ό.π., σ. 11. ANGELIKI LAIOU, *Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of Andronicus II (1282-1328)*, Cambridge/Massachusetts 1972, σ. 294 κ.ε. (στο εξής: LAIOU, *Constantinople*). J. L. VAN DIETEN, *Nikephoros Gregoras I*, ό.π., σ. 6 κ.ε - II, 1, 178-183. Α. ΚΑΡΠΟΖΗΛΟΣ, *Ταξιδιωτικές περιγραφές και εντυπώσεις σε επιστολογραφικά κείμενα, στο: Πρακτικά του Β΄ Διεθνούς Συμποσίου «Η επικοινωνία στο Βυζάντιο»*, Αθήνα 1993, σ. 529-531 (στο εξής: ΚΑΡΠΟΖΗΛΟΣ, *Ταξιδιωτικές περιγραφές*). Για τις ημερομηνίες του ταξιδιού βλ. BEYER, *Chronologie*, ό.π., σ. 132 - 133. Την χρονολογία του ταξιδιού δέχεται το σύνολο σχεδόν των ερευνητών. Η LAIOU, *Constantinople*, ό.π., σ. 295, υποστηρίζει ότι το ταξίδι πραγματοποιήθηκε το Μάρτιο του 1327. Βλ. ΒΛΑΧΑΚΟΣ, *Γεωγραφικά στοιχεία από την περιοχή της Βισαλτίας και των Σερρών στο έργο του Νικηφόρου Γρηγορά*, στο: *Πρακτικά Β΄ Επιστημονικού Συμποσίου «Η Νιγρίτα - η Βισαλτία δια μέσου της ιστορίας»*, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 122, όπου και σχετική βιβλιογραφία.
47. LAIOU, *Constantinople*, ό.π., σ. 295.
48. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ἐπιστολαί*, ό.π., αριθ. 32b. Η περιγραφή του ταξιδιού υπάρχει αυτούσια και στην επιστολή, αριθ. 32^a, όπου όμως υπάρχει διαφορετική εισαγωγή και απευθύνεται στο φίλο του Αθανάσιο. Για το θέμα βλ. σχετικά J. L. VAN DIETEN, *Nikephoros Gregoras II*, 1, ό.π., σ. 180-183. ΚΑΡΠΟΖΗΛΟΣ, *Ταξιδιωτικές περιγραφές*, ό.π., σ. 529-530. Για τον Ανδρόνικο Ζαρίδη βλ. GUILLAND, *Correspondance*, ό.π., σ. 387-388. *PLP* αριθ. 6461. MERGIALI, *Enseignement*, ό.π., σ. 34-35, 52, 81. J. L. VAN DIETEN, *Nikephoros Gregoras II*, 1, ό.π., σ. 178-183. ΣΤ. ΚΟΥΡΟΥΣΗΣ, *Το Επιστολάριον Γεωργίου Λακαπηνού - Ανδρονίκου Ζαρίδου (1299 -1315 ca.) και ο ιατρός - ακτουάριος Ιωάννης Ζαχαρίας (1275 ca. - 1328)*, *Μελέτη φιλολογική*, εν Αθήναις 1984 - 1988, σ. 82-83.
49. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ἱστορία* I, ό.π., σ. 373 - 383.
50. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ἐπιστολαί*, ό.π., αριθ. 32 a. 230 -239, 32b. 204 -212.
51. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ἐπιστολαί*, ό.π., αριθ. 32a. 231-233, 32b. 204 -205.

πολύ βιαστικά και όπως έπρεπε, σύμφωνα με την άποψή του, στην πραγματικότητα όμως, σύμφωνα με την αντίληψη του Νικηφόρου Γρηγορά, ήταν πολύ λιγότερα απ' όσα έπρεπε⁵². Ο συγγραφέας προσθέτοντας και το απόσπασμα από τον «Προμηθέα Δεσμώτη» του Αισχύλου αναφέρει: «Αλήθεια ήταν σοφός εκείνος που πρώτος σκέφτηκε και είπε»⁵³, είτε ο Θαλής ο Μιλήσιος, είτε ο γιος του Αρίστωνος ο Πλάτων, είτε και οι δύο και το πήρε ο ένας από τον άλλον, «να μακαρίζεις τον εαυτό σου από τα μύχια της καρδιάς σου, γιατί δεν γεννήθηκες βάρβαρος, αλλά Έλληνας. Να λοιπόν που έφτασα κι εγώ στο σημείο να διατυπώσω ανάλογες σκέψεις, αντλώντας τες με σιγουριά από την εμπειρία μου»⁵⁴. Το σχετικό απόφθεγμα του Θαλή του Μιλήσιου, το οποίο προφανώς αντλεί από το Διογένη το Λαέρτιο⁵⁵, ο οποίος αναφέρει ότι το απέδιδε στο Θαλή ο Έρμιππος στους Βίους του, τονίζει ιδιαίτερα τη διάκριση Ελλήνων και βαρβάρων το 14ο αιώνα και προβάλλει την ελληνική συνείδηση του συγγραφέα. Ο συγγραφέας και στο ιστοριογραφικό του έργο κάνει συχνά διάκριση ανάμεσα στους «Ρωμαίους» και τους «βαρβάρους», αλλά και ανάμεσα σε «Έλληνες» και «βαρβάρους»⁵⁶. Η επίδραση της αρχαιότητας είναι χαρακτηριστική στη διάκριση Ελλήνων και βαρβάρων το 14ο και 15ο αιώνα⁵⁷ και δείχνει τη στενή εξάρτηση του Βυζαντίου από αυτήν στους τελευταίους αιώνες, καθώς και μια συγκροτημένη προσπάθεια των βυζαντινών λογίων για την ιδεολογική του προάσπιση, απέναντι στις απειλές που το έχουν περιζώσει.

Σε μια επιστολή του επίσης στο συμπατριώτη του, ηγούμενο της Μονής Χορταίτων, Μάξιμο⁵⁸, επιχειρεί έναν έπαινο στην ιδιαίτερη πατρίδα του, την

52. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Έπιστολαί, ό.π., αριθ. 32 a. 232 -235, 32b. 204 -206.

53. ΑΙΣΧΥΛΟΣ, Προμηθεύς Δεσμώτης, G. MURRAY (εκδ.), *Aeschyli tragoediae*, Oxford 1955 (ανατ. 1960), Prometheus vincetus 103-145, στ. 887 -889.

54. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Έπιστολαί, ό.π., αριθ. 32a.240-245, 32b. 213-218.

55. ΔΙΟΓΕΝΗΣ ΛΑΕΡΤΙΟΣ, Βίοι, ό.π., I. 33. Βλ. και ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΜΕΤΟΧΙΤΗΣ, Έπονηματισμοί και σημειώσεις γνομικάι, CH. G. MÜLLER - M.T. KIESSLING (εκδ.), Lipsiae 1821, κεφ. 36, σ. 227, όπου υποστηρίζει ότι το είπε ο Πλάτων. Βλ. σχετικά και J. L. VAN DIETEN, *Nikephoros Gregoras II*, 1, ό.π., σ. 185, σχόλ. 181.

56. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, Έστορία II, ό.π., σ. 590.3-6, 1099.3-5, III 207.5. Βλ. και ΒΛΑΧΑΚΟΣ, *Νικηφόρος Γρηγοράς*, ό.π., σ. 197-198.

57. Για σχετικές αναφορές στους τελευταίους βυζαντινούς ιστορικούς βλ. σχετικά Η. DITTEN, *Βάρβαροι, Έλληνες und Ρωμαίοι bei den letzten byzantinischen Geschichtsschreibern*, στο: *Actes du XIIe Congrès International d'études byzantines*, t. II, Beograd 1964, σ. 273-299, όπου και η προηγούμενη βιβλιογραφία.

58. Για τον ηγούμενο της Μονής Χορταίτων Μάξιμο βλ. GUILLAND, *Correspondance*, ό.π., σ. 357. *PLP* αριθ. 16785- Για τη Μονή Χορταίτων βλ. Α. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Η παρά την Θεσσαλονίκην βυζαντινή μονή του Χορταίτου, Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 15

Ηράκλεια του Πόντου⁵⁹. Ο συγγραφέας αρχίζει την επιστολή του με το απόφθεγμα του Θαλή του Μιλήσιου, ο οποίος μακαρίζε την τύχη του, γιατί δεν γεννήθηκε θηρίο, αλλά άνθρωπος⁶⁰. Ο συγγραφέας τηρεί μια κριτική στάση απέναντι στο σχετικό απόφθεγμα του Θαλή, πιστεύοντας ότι δεν αρκεί να γεννηθεί κανείς άνθρωπος, αλλά να είναι και αγαθός και να μακαρίζει τον εαυτό του, για όσα πέτυχε που αξίζει να μακαρίζεται⁶¹. Γι' αυτό και ο ίδιος μακαρίζει τον εαυτό του, γιατί γεννήθηκε στην Ηράκλεια του Πόντου, στη γη «τῆ βελτίστη τῶν ὑφ' ἡλίω»⁶².

Σε μια σύντομη επιστολή του στον πατριάρχη, χωρίς ωστόσο να μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα αν πρόκειται για το δάσκαλό του Ιωάννη ΙΓ' το Γλυκύ⁶³ ή τον Ιωάννη Καλέκα, η οποία διακρίνεται για την αβρότητα και την ευγένειά της, ξεκινά με το απόφθεγμα του Πιττακού από τη Μυτιλήνη που πίστευε ότι ένα από τα ανέφικτα πράγματα είναι να βρει κανείς αγαθό άνθρωπο, ακόμη και αν τον αναζητήσει πάρα πολύ⁶⁴. Και συνεχίζει με το απόφθεγμα του Περιάνδρου από την Κόρινθο, επισημαίνοντας ότι ο Περιάνδρος, αν και θεωρούσε ότι είναι δύσκολο πράγμα να πετύχει κανείς εκείνα που επιθυμεί, θα θεωρούσε δυσκολότερο να βρει ποιος επιθυμεί εκείνα που του ταιριάζουν⁶⁵. Ο συγγραφέας πιστεύει, ωστόσο, ότι στην εποχή του αυτά συμβαίνουν εύκολα, γιατί ο παραλήπτης της επιστολής, ο ανώνυμος πατριάρχης, τα έχει επιτύχει και τα δύο, εφόσον είναι «ἀγαθὸς ἀνὴρ εἴπερ τις ἀνθρώπων» και έχει την έφεση να ευεργετεί τους πάντες, βρίσκοντας τί τους ταιριάζει να επιθυμούν⁶⁶.

(1939) 280-287. R. JANIN, *Les églises et les monastères des grands byzantins*, Paris 1975, σ. 414-415. Βλ. επίσης ΒΛΑΧΑΚΟΣ, Ηράκλεια, ό.π., σ. 31-32, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

59. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ἐπιστολαί*, ό.π., αριθ. 21.

60. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ἐπιστολαί*, ό.π., αριθ. 21. 1-3.

61. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ἐπιστολαί*, ό.π., αριθ. 21. 3-12.

62. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ἐπιστολαί*, ό.π., αριθ. 21. 13-15.

63. Ο Νικηφόρος Γρηγόρας γνωρίστηκε με τον πατριάρχη Ιωάννη ΙΓ' το Γλυκύ (1315 - 1319) μετά από μεσολάβηση του θείου του Ιωάννη, μητροπολίτη Ηρακλείας. Από αυτόν διδάχτηκε την αριστοτελική λογική και τελειοποίησε τις γνώσεις του στη ρητορική. Για την προσωπικότητα και το έργο του Ιωάννη του Γλυκέος βλ. και ΣΤ. ΚΟΥΡΟΥΣΗΣ, Ο λόγιος οικουμενικός πατριάρχης Ιωάννης ΙΓ' ο Γλυκύς (συναγωγή ειδήσεων και ανέκδοτα αυτού έργα), *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 41 (1974) 297-405. Σύμφωνα με μια άλλη μαρτυρία του Νικηφόρου Γρηγορά, *Ἱστορία* I, ό.π., σ. 270, ότι ο πατριάρχης Ιωάννης ο Γλυκύς ήταν πολύ σοφός, χρησιμοποιούσε πιστά περισσότερο από τον καθένα την κλασική γλώσσα και τους ξεπερνούσε όλους στη σύνεση, την κριτική ικανότητα και τη σεμνότητα, μπορούμε να πιθανολογήσουμε ότι ο παραλήπτης της επιστολής είναι μάλλον ο Ιωάννης ο Γλυκύς.

64. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ἐπιστολαί*, ό.π., αριθ. 74. 1-2.

65. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ἐπιστολαί*, ό.π., αριθ. 74. 2-5.

66. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ἐπιστολαί*, ό.π., αριθ. 74. 5-14.

Από τις σχετικές αναφορές στο επιστολογραφικό έργο του Νικηφόρου Γρηγορά, διαπιστώνουμε ότι η πλειονότητα αναφέρεται στον αρχαίο σοφό και νομοθέτη Σόλωνα, τη ζωή και το έργο του οποίου γνώριζε με λεπτομέρεια ο συγγραφέας, μέσα από τα κείμενα «Βίοι» του Διογένη Λαέρτιου, καθώς και τα αποσπάσματα του Ιωάννη Στοβαίου, το έργο του Ηροδότου και του Πλουτάρχου, την πλατωνική «Πολιτεία», αλλά και τα «Πολιτικά» και την «Αθηναίων Πολιτεία» του Αριστοτέλη, τα οποία, όπως φαίνεται και από άλλες συχνές αναφορές, ο συγγραφέας τα είχε μελετήσει ιδιαίτερα. Ο συγγραφέας φαίνεται ότι δεν προτρέπει μόνο κάποιους φίλους του ν' ακολουθήσουν το παράδειγμα του Σόλωνα, αλλά και ο ίδιος το ακολουθεί, όπως μπορούμε να συμπεράνουμε από τα γεγονότα. Μετά το τέλος της εμφύλιας σύγκρουσης ανάμεσα στον αυτοκράτορα Ανδρόνικο Β' Παλαιολόγο και τον εγγονό του Ανδρόνικο Γ' και την επικράτηση του τελευταίου στο θρόνο το 1328, ο αυτοκράτορας απομακρύνεται από τα ανάκτορα, ο δάσκαλός του Θεόδωρος Μετοχίτης εξορίζεται για ένα διάστημα στο Διδυμότειχο και ο Νικηφόρος Γρηγοράς χάνει την περιουσία του⁶⁷. Ο ίδιος επισημαίνει χαρακτηριστικά στο ιστοριογραφικό του έργο: *Εἰ δὲ καὶ ἡμεῖς τῷ γηραιῷ κατὰ τὸ εἶκός προσκείμενοι βασιλεῖ ῥοθίοις τισὶν ἐνετύχομεν τοῦ χεμῶνος ἐκείνου, καινὸν οὐδέν. Οὔτε γὰρ δίκαιον ἦν ἡμᾶς μηδεμιᾶ προσκεῖσθαι μερίδι τοῦ Σόλωνος τοῦτο προτρέποντος καὶ πρὸς γε τῶν εἰκότων αὐτῷ, τοῦ πομένους παταχθέντος δεινὰ παθεῖν κατὰ τὸ ἀνάλογον ἅπαν τὸ ποίμνιον*⁶⁸. (Αν ακόμη και εμείς οι ίδιοι, όπως είναι φυσικό, είμασταν με το μέρος του γηραιού βασιλιά και μας βρήκαν κάποια ορμητικά κύματα εκείνης της καταίγιδας, τίποτε το παράδοξο. Πατί από τη μια δεν ήταν δίκαιο να μην ανήκουμε σε καμιά παράταξη, εφόσον αυτό το προτρέπει ο Σόλων και από την άλλη ήταν εύλογο μια και χτύπησαν τον ποιμένα να υποστεί ανάλογες συμφορές ολόκληρο το ποίμνιο). Ο Σόλων, επομένως, προβάλλεται ως παράδειγμα δημόσιας συμπεριφοράς και νομοθέτη και η νομοθεσία του επίσης ως πρότυπο για τη δημιουργία ενός υγιούς πολιτεύματος. Ωστόσο ο συγγραφέας, όταν απευθύνεται σε ορισμένες προσωπικότητες, οι οποίες διακρίνονται στην εποχή του για το νομοθετικό, το δικαστικό, αλλά και το υπόλοιπο πνευματικό τους έργο, πιστεύει ότι έχουν ξεπεράσει και έχουν βελτιώσει τη νομοθεσία συγκριτικά με το Σόλωνα και τους άλλους αρχαίους νομοθέτες. Η συμπεριφορά επίσης του αυτοκράτορα Ανδρόνικου Β' Παλαιολόγου,

67. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ίστορία* I, ό.π., 427-428. GUILLAND, Essai, ό.π., σ. 14. DE VRIES - VAN DER VELDEN, Théodore Métochite, ό.π., σ. 102. Στο Θεόδωρο Μετοχίτη επέτρεψαν αργότερα την επιστροφή του στην Κωνσταντινούπολη.

68. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ίστορία* I, ό.π., σ. 427.4-9.

ο οποίος είχε ως παράδειγμα προς αποφυγήν τη στάση του Κροίσου απέναντι στο Σόλωνα και διέκρινε τα σημαντικά χαρίσματα του δασκάλου του Θεόδωρου Μετοχίτη, ανεβάζοντάς τον στο ύψιστο αξίωμα, επαινείται από το Νικηφόρο Γρηγορά και δείχνει ότι ο αληθινός ηγεμόνας πρέπει να δίνει βάση στον πνευματικό και ψυχικό πλούτο και όχι μόνο στις υλικές απολαύσεις.

Το σχετικό απόφθεγμα του Θαλή του Μιλήσιου, που θεωρούσε καλότυχο τον εαυτό του, γιατί γεννήθηκε Έλληνας και όχι βάρβαρος, που φαίνεται ότι το αποδέχεται και ο ίδιος ο συγγραφέας, δείχνει την έντονη στροφή και επίδραση από την αρχαιότητα και προβάλλει την ελληνικότητα του Βυζαντίου. Η διάκριση Ελλήνων και βαρβάρων είναι χαρακτηριστική σε ολόκληρο το έργο του Νικηφόρου Γρηγορά και πιστεύουμε ότι αποτελεί μια προσπάθεια πνευματικής θωράκισης της βυζαντινής αυτοκρατορίας απέναντι στους κινδύνους που την έχουν περιζώσει. Ωστόσο, στο σχετικό απόφθεγμα του Θαλή που θεωρούσε τον εαυτό του καλότυχο γιατί γεννήθηκε άνθρωπος και όχι θηρίο, ο συγγραφέας ασκεί κριτική και πιστεύει ότι πρέπει να είναι κανείς επιπλέον και αγαθός και να μακαρίζει τον εαυτό του για όσα πέτυχε και αξίζει να τον μακαρίζει γι' αυτά.

Σχετικά με τα αποφθέγματα του Πιπτακού από τη Μυτιλήνη και του Περιάνδρου από την Κόρινθο, που εμπεριέχονται στην επιστολή του στον ανώνυμο για την ώρα πατριάρχη, η οποία διακρίνεται για το ευγενικό ύφος της, πιστεύει ότι στην εποχή του αυτά δεν θεωρούνται ανέφικτα, εφόσον ο αποδέκτης της επιστολής τα έχει επιτύχει και τα δύο, δηλαδή να είναι αγαθός και να έχει την έφεση να ευεργετεί όλους, βρίσκοντας τί τους ταιριάζει να επιθυμούν.

Ολοκληρώνοντας, μπορούμε να πούμε ότι ο Νικηφόρος Γρηγοράς χρησιμοποίησε αρκετές από τις απόψεις των Επτά Σοφών της αρχαιότητας στο επιστολογραφικό του έργο, με τις οποίες θεμελιώνει προσωπικές του απόψεις σε διάφορα προβλήματα της εποχής του, αλλά τις χρησιμοποιεί και για να εκφράσει τα ευγενή αισθήματά του απέναντι σε ορισμένες επιφανείς προσωπικότητες. Πιστεύουμε, ωστόσο, ότι μια ειδική εργασία από ιστορικούς του δικαίου, σχετικά με τη δικαιοσύνη σε ολόκληρο το έργο του Νικηφόρου Γρηγορά, θα δείξει εκτός των άλλων πώς προσλαμβάνονται και αξιοποιούνται οι απόψεις και των άλλων σπουδαίων νομοθετών της αρχαιότητας.

RÉSUMÉ

PERCEPTION ET MISE EN VALEUR DES SEPT SAGES DE L'ANTIQUITÉ DANS L'ŒUVRE ÉPISTOLIER DE NICÉPHORE GRÉGORAS

Dans l'œuvre épistolier de Nicéphore Grégoras, qui révèle des éléments importants pour la condition sociale, politique et ecclésiastique du XIVe siècle, il y a des références particulières à certains des Sept Sages de l'antiquité. Dans cet travail, on analyse les opinions des Sept Sages qui sont incluses à l'œuvre épistolier de Nicéphore Grégoras, en les combinant avec le climat et les événements de son ère. En même temps, on tent à rechercher ses sources et tracer l'attitude de l'écrivain vers certains problèmes de son ère sous prétexte les références particulières.

Parmi les Sept Sages, Nicéphore Grégoras fait mention plus souvent de Solon, sa vie et son œuvre qu'il savait en détail à travers les textes de «Vies» de Diogène Laërte, ainsi que les extraits de Ioannis Stobaios, l'œuvre historique de Hérodote, l'œuvre de Plutarque, la «Politeia» de Platon et les «Politica» et «Politeia des Athéniens» d'Aristote, qui a étudié scrupuleusement, comme il résulte des ses Epîtres et son œuvre d'écrivain. Solon s'est présenté comme exemple d'attitude publique et de législateur, et sa législation en tant que modèle pour la formation d'un régime vigoureux. Nicéphore Grégoras pense que certaines personnalités de son ère ont amélioré leurs législations, par rapport à Solon et les autres anciens législateurs. Il y a deux encore références à Thalès le Milésien, une référence à Pittacos de Mytilène et une référence à Periandros de Corinthe. L'écrivain avec les références relatives établit ses opinions personnels dans des problèmes divers, mais il les utilise afin d'exprimer ses sentiments nobles vers certains personnalités réputées.

PETROS K. VLACHAKOS